

ЛІТЕРАТУРА

1. Вомперский В.П. Риторика в России XVII–XVIII вв. – М.: Наука, 1988. – 180 с. 2. Галятовский Й. Наука або способ зложеня казаня // у кн.: Ключ розуміння. – Львів, 1665. 3. Крекотень В.І. Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературознавчого вивчення // Питання літератури. – К., 1962. – С. 149–186. 4. Сумцов Н.Ф. К истории южнорусской литературы XVII ст. – Вып. II: Иоанникий Галятовский. – Харьков, 1885. – 85 с. 5. Ченіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI–XVII ст. // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 10. – С. 64–68.

УДК341.43:94(477),,192”

Т. Плазова

Національний університет “Львівська політехніка”

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В АВСТРІЇ У 20-Х РР. XX СТ.

© Плазова Т., 2009

Досліджується та аналізується питання української політичної еміграції в Австрії у 20-х рр. XX ст. Саме у цей період національно-визвольний рух зазнав найбільшої невдачі, українські вояки змушені були покинути батьківщину та перебраться на чужину. Аналізується чисельність, соціальний статус та діяльність української політичної еміграції.

Question of Ukrainian political emigration in Austria of the 20-th years XX century are explorer and analyzed. At this period the national liberation movement suffered the biggest defeat, Ukrainians warriors was forced to leave their legacy inheritance and move to the foreign country. The article analyzes strength, social status and activity of Ukrainian political emigration.

На рубежі 20-30-х років XX ст. остаточно визначилися основні центри зосередження української політичної еміграції в країнах Європи. Саме вони стали осередками розвитку української політичної думки за межами України, і саме їхня діяльність нагадувала про існування українського народу. Потрібно відмітити, що в більшості європейських держав загалом мало знали про Україну, не сприймали її як геополітичну одиницю та не переймалися українським питанням. Погляди на українство як на явище малозначуще цілком відповідало проімперській концепції Заходу щодо розвитку колоніальних територій, як таких, що нездатні до самостійної державності.

На сучасному етапі для українських науковців стоїть завдання проаналізувати діяльність українських емігрантів за кордоном, їхні прагнення підтримувати дух національної свідомості, дослідити їхній вплив на подальший розвиток ідеї боротьби за незалежність на теренах України. Велике значення має й те, наскільки вони передали своїм нащадкам любов до України та прагнення бачити цю велику державу вільною від російської влади та суверенною.

Мета роботи – висвітлити функціонування та діяльність української політичної еміграції в Австрії у 20-ті роки XX ст., дослідити її чисельність та соціальну структуру.

Для глибокого розуміння сучасного стану розроблення проблеми варто дати загальну характеристику попередніх етапів її розвитку. Так, історики-марсисти зображали еміграцію як контрреволюціонерів та зрадників, що втекли під захист „австрійської буржуазії” та вели безтурботне життя за кордоном. В українській зарубіжній історіографії період еміграції якнайповніше висвітлений у спогадах учасників подій звісно з національно-державницькими позиціями. Ця література містить багатий фактичний матеріал, але не позбавлена недоліків, таких як: наявність суб'єктивних оцінок авторів, відсутність дослідницького та аналітичного елементів тощо. Разом з тим невелика кількість досліджень, здійснених представниками академічного світу зарубіжного українства, становить науковий інтерес. Зокрема йдеться про спогади Д. Дорошенка. На особливу увагу заслуговують різноманітні видання української еміграції, а саме: газети, тижневики, збірники статей, що збереглися до наших днів.

Після 1991 року докорінно змінилася історіографічна ситуація в Україні: утвердився дух плюралізму в науковій творчості, змінилися пріоритети, методологія та методи досліджень, учені отримали доступ до заборонених раніше архівних матеріалів, частину з яких повернули з-за кордону. Саме завдяки архівним документам можна достеменно відтворити події тих часів, зокрема перебування української політичної еміграції на території Австрії у 20-х рр. XX ст.

До початку масової цивільної та військової еміграції з України найзначнішим осередком зосередження еміграції став Відень. Ще у 1915 році тут була заснована Загальна Українська Культурна Рада, яка проголосила своєю головною метою організацію українського культурного життя в умовах Першої світової війни, згуртування української інтелігенції Галичини та Наддніпрянської України для науково-видавничої та громадсько-політичної діяльності [10, арк. 10]. У цьому ж році у Відні створюється Загальна Українська Національна Рада, що здійснювала функції політичного представництва та координаційного центру українських політичних партій в період війни. В австрійському парламенті також діяла Українська парламентарна репрезентація [11, арк. 14]. Отже, в Австрії створились доволі сприятливі умови для перебування української еміграції під час війни, і особливо, у повоєнні 20-ті роки.

Одним із найчисельніших та найпомітніших центрів української політичної еміграції з початку 20-х років XX ст. стала Австрія, і, зокрема, її столиця – Відень. Попри матеріальні труднощі, незнання мови, проблеми із працевлаштуванням та житлом значна частина емігрантів не відчувала жодних обмежень щодо політичної та партійної діяльності. У той час у Відні друкувалось багато різноманітних видань української еміграції, а саме: тижневики „Нова доба”, „Вперед”, „Воля”, збірники „Хліборобська Україна”, „На переломі”. В австрійській столиці перебували найпомітніші державні діячі доби Директорії та Центральної Ради. Але найчисельнішою групою емігрантів були вихідці з Галичини. „Галичани почували себе у Відні, як удома, – писав Д. Дорошенко, – тай не дивно: багато з них цілими роками перебували тут, як послы до парламенту, інші служили тут на різних посадах” [1, с. 462]. Тут, зокрема, після приїзду уряду ЗУНР був заснований Закордонний центр ЗУНР. Загалом територіально українська політична еміграція у Відні охоплювала усю Україну та Кубань. Щодо політичних поглядів, то між окремими діячами та цілими групами існували суперечки, особливо щодо місця перебування еміграційного уряду УНР – Тарнув (Польща). З цього приводу 23 грудня 1920 р. було створено організаційний комітет для скликання „Всеукраїнської Національної Ради”. Незабаром, 4 січня 1921 р. в австрійській столиці відбулися установчі збори Ради за участю представників Галичини, Наддніпрянської України та Кубані, де головою був обраний С. Шелухін. Саме на цьому зібранні було домовлено про необхідність допомоги усім „українським територіям ... перед рішачими чинниками в обороні наших безспірних і справедливих національно-державних прав” [3, с. 72]. Однак незабаром, через внутрішні суперечки, віденська Рада припинила своє існування.

Толерантне ставлення з боку австрійських властей до уряду ЗУНР, дипломатичні акції Євгена Петрушевича, здавалось, сприяли досягненню поставлених цілей – не допустити утвердження польської влади в Галичині. Крім того, міжнародно-правовими підставами у цьому питанні було й те, що Польща отримала від західних держав тільки право на військову окупацію Галичини ще у липні 1919 р. Разом з тим на основі 91-ї статті Сен-Жерменського мирного договору, підписаного 10 вересня 1919 р. державами-переможницями у Першій світовій війні, з одного боку, і Австрією, з другого, – суверенні права на Галичину відійшли до цих держав [5, с. 49].

Для швидкого звільнення краю з-під польської окупації 30 квітня 1921 р. Є. Петрушевич подав на розгляд держав Антанти проект „Основ державного устрою Галицької Республіки”. Проект був складений на основі документів Швейцарії та виходив з того, що три головні народності Галичини, а саме – українці, поляки та євреї, мали б користуватися однаковими правами [5, с. 58]. Інший напрямок діяльності еміграційного уряду ЗУНР полягав в опікуванні інтернованих колишніх вояків УГА та численної цивільної галицької еміграції, зосередженої найбільше у Відні. Саме тут на різних роботах працювало кілька тисяч галицьких робітників, організованих у товариство „Єдність”. Молоді політичні емігранти заснували організацію „Молода Галичина”, головою якої був Д. Левицький.

Надзвичайно активним у громадсько-політичному житті у Відні було українське студентське товариство „Січ”. Воно не припиняло своєї діяльності ще з часів заснування – 1867 року. Весною 1922 року членами товариства були 350 молодих людей, де 290 – були вихідцями з Галичини [6, арк. 1]. Щодо політичних напрямів, то у цей час у „Січі” їх було три: соціалісти, прибічників правих поглядів та демократи. Соціалісти (близько 30 осіб) гуртувались навколо Драгоманівської громади, прибічники правих поглядів нараховувалось близько 20 осіб та усі решта належали до демократичного центру [6, арк. 2]. Саме із середовища віденської „Січі” вийшли такі помітні суспільно-політичні діячі, як майбутній провідник ОУН

А. Мельник, педагоги та науковці Ю. Полянський, М. Тершаковець, Я. Біленький, композитор Б. Кудрик та інші [2, с. 127]. Крім Відня, українські студенти утворили молодіжні товариства в інших австрійських містах, а саме – у Граці та Леобені.

Доволі значну групу політичних емігрантів в Австрії становили представники української наукової та творчої інтелігенції, які гуртувались навколо створеного у 1919 році М. Грушевським першого наукового закладу – Українського соціологічного інституту [8, арк. 3]. Варто відмітити, що саме інститут слугував основним місцем активної наукової, лекційної та пропагандистської діяльності ученого протягом усього періоду його перебування за рубежем. Ще одним видом діяльності в Українському соціологічному інституті було видання наукових праць українських учених, що перебували в еміграції. Так, впродовж 1921–1922 рр. було видано 13 книг, що стало вагомим внеском у розвиток української науки [4, с. 44]. Окрім того, упродовж 1920–1922 рр. систематично виходили збірники „Борітеся–поборете”, що мають значну цінність для дослідження історії політичної думки того часу. Видання інституту надсилались до бібліотек Наукового товариства ім. Шевченка та Ставропігійського інституту у Львові, українського клубу в Женеві, американських та канадських видавництв тощо. Так, в реалізації книг у Львові Грушевському активно допомагали професор К. Студинський, бібліотекар книгарні НТШ К. Данькевич, управитель книгарні Ставропігійського інституту А. Хонацький, які вивчали попит українського населення Галичини на наукові видання учених Українського соціологічного інституту, складали необхідні замовлення. У США та Канаді подібну роботу виконували колишні студенти Львівського університету – єпископ Української євангелістської церкви у США В. Кузів та редактор вінніпезького журналу „Канадійський ранок” З. Бачинський [9, арк. 267]. Наприкінці 1922 р. видання книг довелося припинити через брак коштів.

Протягом 1921–1922 рр. діяльність Українського соціологічного інституту зосереджувалась на лекторській та видавничій роботі. З ініціативи інституту 1 лютого 1921 року у приміщенні українського робітничого товариства „Єдність” у Відні відкрилися річні безплатні загальні курси з суспільно-політичних наук для українських емігрантів. Тематика лекцій охоплювала питання політичної та загальної історії, соціології, політекономії. Загалом інститут мав бути автономним, незалежним, позапартійним науково-видавничим та педагогічним закладом, орієнтованим на розвиток суспільно-політичних наук.

Наприкінці 1922 р. через брак коштів поступово згортається діяльність Українського соціологічного інституту. Спершу припиняється видавнича робота, згодом освітянська та наукова. У листопаді 1923 р. М. Грушевський дає згоду обиратися членом Всеукраїнської академії наук та вирішує повернутися в Україну. Після його від'їзду, втративши організатора та керівника, інститут остаточно припиняє свою роботу [9, арк. 285].

Загалом, оцінюючи діяльність Українського соціологічного інституту у Відні, необхідно відзначити, що в нелегких умовах перебування в еміграції, не маючи достатніх коштів, М. Грушевський зумів розгорнути велику освітньо-наукову та видавничу діяльність та згуртувати навколо себе багатьох відомих представників української творчої інтелігенції.

Окрім вищезгаданих українських діячів, у Відні перебували ще й професори О. Колеса, С. Дністрянський, С. Рудницький. Саме вони започаткували в австрійській столиці роботу Союзу українських журналістів та письменників на чолі з В. Кушніром та Товариство прихильників освіти на чолі з С. Дністрянським. Згодом вони стали авторами заснування у 1921 році Українського вільного університету, урочисте відкриття якого відбулося 17 січня в присутності представників усіх українських товариств та організацій [6, арк. 11]. Учасники зборів обрали Сенат Українського вільного університету, оголосили про створення двох факультетів та план роботи на найближчий термін. Потрібно зазначити, що навчання в університеті було безкоштовним.

При новоствореному університеті на постійній основі починають діяти систематичні навчальні курси. Загалом в першому семестрі, а саме з лютого по травень 1921 р. було прочитано 315 лекцій. Заняття проходили у залах міських шкіл, які надала муніципальна рада Відня. Про науковий рівень викладання свідчить той факт, що на обох факультетах лекції читали 12 професорів та 3 доценти, серед яких були Д. Дорошенко, С. Дністрянський, М. Лозинський, С. Рудницький, О. Колеса, С. Шелухін [7, арк. 100].

Проте за кілька місяців в діяльності Українського вільного університету виникли труднощі, які унеможливили його існування в Австрії. Насамперед це були ріст інфляції та брак фінансування з боку Союзу українських журналістів та письменників. Також виникли проблеми із набором слухачів, оскільки значна частина української молоді переїхала до Праги. На надзвичайних зборах керівництвом університету було вирішено перенести навчальний заклад до чеської столиці, беручи до уваги багато сприятливих умов та розуміння з боку влади Чехословаччини. У липні цього ж року Український вільний університет офіційно переїхав до Праги.

Аналізуючи нетривалий віденський період у діяльності університету, варто відмітити його велике значення для подальшого існування. Саме в Австрії була вироблена структура закладу, закладені основи діяльності, апробовані перші лекційні курси. Усе це позитивно вплинуло на подальші роки існування університету в Празі (до 1945 р.).

Упродовж 1922–1925 рр. чисельність української політичної еміграції в Австрії дещо зменшилась. Для цього було багато суб'єктивних та об'єктивних причин, зокрема ріст інфляції, втрата роботи та повернення більшої частини галичан на батьківщину, переїзд емігрантів до інших країн. Загалом на кінець міжвоєнного періоду кількість українців в Австрії не перевищувала 4 тис. осіб, які переважно проживали у Відні. Після приєднання Австрії до Німеччини націонал-соціалісти заборонили діяльність майже усіх українських організацій, окрім Українського національного об'єднання та гетьманської Української громади. Нова політика австрійського уряду не сприяла перебуванню української політичної еміграції на її теренах, забороняла видавничу та освітянську діяльність. Зрештою, з середини 1930-х років змінилась політика не лише Австрії щодо українців – почали змінюватись відносини між багатьма європейськими державами.

Розпорошені по багатьох країнах Європи, відчуваючи нестатки та труднощі життя на чужині, українські емігранти виявили достатні внутрішні сили для самоорганізації. Порятунком від деградації та психологічного нищення стали освіта, духовна і творча праця, самовдосконалення. Цьому сприяла широка культурно-просвітня діяльність, передусім найвидатніших українських політиків та учених, які волею долі опинилися на чужині. На особливу увагу заслуговує те, що найбільш свідомі кола з-поміж емігрантів в умовах зарубіжжя не припинили політичної діяльності, спрямованої на відродження української державності. Поряд з тим вони активно пропагували українське слово, історію, філософію, культуру. Завдяки окремим особистостям виходила українська періодика, діяли гуртки та товариства, відкривались інститути та університети. Перебуваючи на чужині, українська молодь активно долучалася до пропагування національних ідей та традицій. І хоча становище української політичної еміграції в Європі змінювалось із віддаленням подій 1917–1920 рр., змінювався її статус, але попри те вони жили думкою про Україну, про повернення на батьківщину. Вони мріяли бачити її вільною та самостійною. Через певні воєнні невдачі в боротьбі з більшовицькою Росією, пов'язані насамперед із недоотриманням обіцяної допомоги з боку інших держав, ці люди опинилися на чужині. Дехто з них повернувся на батьківщину, але сталінська машина терору згодом поквиталася з ними за їхні національно-свідомі ідеї, дехто переїхав за океан, шукаючи більшого щастя для себе, але більшість все ж таки залишилась поблизу України, з надією повалити нав'язаний більшовицький режим. Ці люди згодом долучилися до боротьби за незалежність України в роки Другої світової війни.

На сучасному етапі дослідження цієї проблематики історики назагал добре розкрили становище української політичної еміграції в Австрії, зокрема у Відні. Проаналізовано діяльність українських організацій та гуртків, наукових центрів. Тим не менше до сьогодні залишається відкритим питання вироблення тактики національно-визвольної боротьби після повернення на Батьківщину та чисельності українців в Австрії у міжвоєнний період. Малодослідженими є питання міжнародно-правового статусу навчально-наукових установ, заснованих видними українськими діячами в Австрії, роль духовенства як провідників національної української свідомості, залучення селянства до участі в політичних організаціях в еміграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)*. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1969. – 542 с.
2. Кухар Р. *Українське академічне товариство „Січ” у Відні // Календар-альманах українського народного союзу на 1991 рік*. – Нью-Йорк: Вид-во „Свобода”, 1990. – 256 с.
3. Мазепа І. *Україна в вогні й бурі революції, 1917–1921*. – К.: Темпора, 2003. – 607 с.
4. Потульницький В.А. *Нариси з української політології (1819–1991)*. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
5. Троцинський В. *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище*. – К.: Вид-чий дім „Альтернативи”, 1994. – 260 с.
6. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ)*. – Ф. 4465, оп. 1, спр. 26.
7. *ЦДАВОВУ*. – Ф. 3859, оп. 1, спр. 134.
8. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІА України у м. Києві)*. – Ф. 1233, оп. 1, спр. 66.
9. *ЦДІА України у м. Києві*. – Ф. 1235, оп. 1, спр. 266.
10. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІА України у м. Львові)*. – Ф. 399, оп. 1, спр. 1.
11. *ЦДІА України у м. Львові*. – Ф. 746, оп. 1, спр. 1.